

С. БЕГАЛІН



САТЭЖАН

ДІТВИДАВ

С. БЕГАЛІН

САТЖАН

З КАЗАХСЬКОЇ



ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ УРСР
Київ 1958

Переклад Л. НОВАКА
Малюнки В. САВАДОВА



ПТАШЕНЯТА НА СКЕЛІ

В аулі розповідали багато цікавого про «скелю з написом». Сатжану особливо запам'яталась розповідь його матері — Зейне. І кожного разу, коли він підходив до скелі, йому здавалось, що він чує її спокійний, неквапливий голос.

З ранньої весни Сатжан і його шкільний товариш Жанай пасли колгоспних телят. Найкращим місцем для випасу вони вважали долину «скелі з написом» і щодня приганяли сюди телят.

Сьогодні, ледве розвиднілось, хлопчики, як завжди, погнали телят до скелі. Попереду череди біг вірний друг і супутник хлопчиків — вовкодав Борбасар. За собакою йшов вожак телят Қоянкулак, а за ним, не поспішаючи, йшли інші телята.

Черета вийшла на луг і розбрелась по соковитій траві. Борбасар зайняв своє звичайне місце на пагорбі, звідки було далеко видно.

Сатжан сів у тіні скелі і розкрив книжку, яку приніс із собою. Це була повість «Шиганак» письменника Габідена Мустафіна, її радив обов'язково прочитати вчитель. В повісті розповідалось про колгоспника Шиганака Берсиева, який, вивчивши всі властивості проса, зібрав рекордний врожай. Сатжан із захопленням читав книжку, і йому все більше хотілося стати схожим на цього колгоспника-вченого.

Жанай теж марно не гаяв часу. Він заліз у кущі і шукав там хорошу, міцну палицю для пужална.

Сонце сходило все вище. Ось воно підкралося до Сатжана, сковзнуло по його обличчю, заглянуло в книжку. Хлопчик звів голову. Сонце починало припікати, і телята, ховаючись від нього, побрели в глибину ущелини. Жанай побіг слідом за чередою. Сатжан закрив книжку і теж пішов за телятами.

У верхнім кінці ущелини бере початок маленький струмок. У нижнім кінці він губиться у піщаному ґрунті; саме туди й попрямували телята. Коли Сатжан підійшов до них, Жанай уже сидів на густій траві в тіні кущів. Тут був і Борбасар. «Стає жарко, вовки десь ховаються, тому боятися нема чого», мабуть, вирішив пес.

— Дивись, Жанай, як красиво! — сказав Сатжан, сідаючи поряд з товаришем.

І справді, навкруги було дуже хороше. Висока, соковита трава переливалась в сонячному промінні всіма кольорами радуги. Густо зеленіли кущі шелюги. Прикрашали долину і випещені червонобурі з білими плямами телята. Вони жували траву і мукали від задоволення.

Небо було ясне, сонячне. Зрідка в ньому з'являвся беркут — гроза неба. Він ширяв високо над горизонтом. Мабуть, шукав жертву...

Погляд Сатжана впав на «скелю з написом». Яскраво освітлена сонцем, вона була зараз особливо гарна. «Вона схожа на сторожа, який береже ущелину від сонця», подумав хлопчик. Йому пригадалися розповіді стариків-мисливців про хижких птахів, що гніздяться високо на стрімких скелях. «От би діста-

ти пташеня беркута! — не раз мріяв Сатжан. — Виростити його, навчити, а потім полювати, як дядько Серікбай».

Дядько Сатжана був відомий на всю округу як найдосвідченіший мисливець. За своє життя він добре вивчив поведки птахів. Зараз Серікбай — старший мисливець в колгоспі.

Кожного року він перевиконує норму поставки хутра. А свого беркута дядько береже навіть більше, ніж коня...

Раптом Сатжан почув тонкий писк. Він підштовхнув Жаная:

— Чуєш? Десь тут, на скелі, гніздо! Може, яструб або сокіл?

— Авжеж!.. Це звичайний мишолов,— байдуже відповів Жанай.

Але Сатжан не заспокоївся. Дуже вже йому хотілося піймати пташеня беркута або сокола. Дядько розповідав, що кращі породи мисливських птахів мостять гнізда високо на стрімких скелях. А писк чувся майже з вершини.

— Ні, це напевно не мишолов, вже ж я знаю! — сказав Сатжан.

І йому знову пригадався дядьків беркут. Одного разу Серікбай дав хлопчику подержати птаха. Беркут був такий важкий, що Сатжан не міг втримати його в одній руці. Але тоді Сатжан був малим, не те що зараз. «Ех, якби піймать пташеня!» знову подумав хлопчик.

Час минав повільно... Хлопчики перевірили, чи всі телята на місці. Тут, в ущелині, майже не було мошви, і телята паслись спокійно. Багато з них уже наїлись соковитої трави, забралися в тінь шеллоги і лягли там.

Побачивши, що все гаразд, Жанай спокійно влігся на траву і почав наспівувати пісню. А Сатжану не сиділося. Він все думав про пташенят на скелі...

— Он, дивись, дивись! — скрикнув він раптом і схопив Жаная за руку.

Над ними пролетіли два великих птахи. Зробивши півколо, один відразу ж пурхнув у щілину, звідки чувся писк. Другий залишився сидіти на виступі скелі. Це були соколи.

— Я говорив, що це пишуть соколята! — шепнув Сатжан. Він підскочив і кинувся до скелі.

— Ти куди? — гукнув йому Жанай.
— За пташенятами!
— І я з тобою!
— А хто за телятами буде дивитись? Ні, ти з Борбасаром побудь тут. Я швидко...
Сатжан пройшов кілька кроків і оглянувся. Борбасар біг за ним.

— Иди на місце! — крикнув Сатжан.
І пес слухняно повернув назад.
Сатжан підійшов до підніжжя скелі і став оглядати його. «Як же добратися до вершини?» думав він. Скеля здавалася зовсім неприступною, але все-таки Сатжан зважився. Він почав повільно підійматися вгору. Доводилось перелазити через каміння, підтягуватися на руках, тримаючись за виступи і тріщини. Ось він уже на середині скелі. З хлопчика струмками лився піт, він ледве переводив подих, але не відводив очей від того місця, звідки чувся писк.

«Мабуть, вдасться залізти тільки на слідуючий виступ, — вирішив хлопчик. — А далі йде зовсім рівна стіна... Тут без аркана ніяк не обійтись. Ну, нічого, пташенята ще маленькі, не втечуть! Принесу аркан, тоді й дістану».

Сатжан подивився навкруги. Звідси, згори, як на долоні, було видно рідний аул. З пасовиська до тваринницької ферми тягнулися череди. Назустріч їм ішли доярки з відрами. Час був доїти корів.

А он видніється ферма Ахмета, старшого чередника. Тут розміщений молодняк. Біля ферми паслися численні череди.

«В цій череді гуляють і мої телята! — радісно подумав Сатжан. — А весною минулого року вони були ще зовсім маленькі... Гарних телят здали ми з Жапаем Ахмету! А в цьому році телят більше, і вони будуть кращі. А наступного року їх ще більше буде!.. Цікаво, скільки тоді у нас в колгоспі буде худоби?» Сатжан вийняв з кишені грудочку крейди і хотів уже написати цифри на рівній стіні скелі.

Раптом він помітив, що поверхня скелі зовсім не рівна. Прямо перед його очима на камені було вирізьблено зображення, схоже на барана. Хлопчик придивився. Вся стіна була вкрита малюнками дивовижних тварин, незрозумілими фігурами.

«Ага, ось чому «скеля з написом»! — здогадався він. — Але що ж означають ці написи?»

Сатжан дав собі слово обов'язково розгадати цю загадку скелі. «Ось прийду за пташенятами, візьму олівець, папір і перепишу написи», вирішив Сатжан.

Знизу почувся дзвінкий голос Жаная:

— Ау-у! Сатжане, куди ти пропав?

Сатжан наче прокинувся... Він обережно спустився вниз. Жанай сидів біля телят і робив пужално.

Деякі телята уже відпочили і, рушивши вперед, знову почали жувати траву. Борбасар, побачивши Сатжана, радо заметляв хвостом, а потім побіг до череди і сів неподалік од вожаків телят. Він ніби хотів нагадати їм, що треба дочекатися тих, що відстали.

— Ну, де пташенята? — зустрів Сатжана Жанай. — Не дістав? Куди вже тобі!

— Пожди глузувати. Пташенят ми обов'язково добудем. А от якби ти знав, що я ще бачив на скелі! — відповів Сатжан і, подивившись на сонце, пішов піднімати телят, які ще лежали в траві.

Жанай, охоплений цікавістю, догнав його.

— Що ти там бачив? Ну, говори ж! — приставав він до Сатжана.

Сатжан, не поспішаючи, підняв усіх телят. І тільки тоді він розповів Жанаю про написи на скелі.

— А мене не хотів узяти! — ображено мовив Жанай.

— Не журись. Ми візьмемо з собою все, що треба, і разом видеремося туди. Тоді і написи перенишемо й пташенят дістанем.

Хлопчики повільно погнали телят до аулу. Сатжан весь час думав про написи на скелі і про пташенят. Він раз у раз оглядався на скелю. «Обов'язково дістану пташенят і написи розгадаю», думав він.

Телята наче відчували, що їх жде обідня порція молока, і все прискорювали ходу. Незабаром череди була вже на фермі.

Колгоспники пишалися своєю новозбудованою фермою. Для кожного десятка телят були зроблені спеціальні утеплені відділення. Сатжан дав кожному десятку окрему кличку. Теля-

та зникли одно до одного і на вигоні теж тримались десятками. Хлопчикам набагато легше стало пасти череду. Як тільки хлопці загнали телят у двір, кожний десяток попрямував до свого відділення. Мати Сатжана, Зейне, уже чекала на них, наливаючи в корита молоко, охолоджене в ямі, яку викопали хлопчики.

Зейне одразу помітила, що синові не терпиться щось розповісти їй. Так воно й було. Сатжан тут же почав розповідати про пташенят на скелі і про написи, які він вирішив обов'язково розгадати.

— Дозволь мені, апа¹, дістати пташенят і виростити їх,— попросив Сатжан.— Я буду полювати з ними.

— Звичайно, дістань,— відповіла мати.— Але треба трохи почекати: зараз тільки пташенят вкрито пухом, вони можуть загинути. А коли в них виросте пір'ячко, поклич з собою дядька, він допоможе тобі дістати їх.

Зейне міцно поцілувала сина. І Сатжан помчав до Жаная, щоб розповісти йому про розмову з матір'ю.

НІЧНА ПОДОРОЖ

Приганяючи телят до таємничої скелі, хлопчики кожного разу вдивлялися в ледве помітну щілину, де було гніздо. «Тільки б не спізниться, тільки б не прогавити пташенят!» тривожились вони.

Одного яскравого сонячного дня хлопчики знову побачили над скелею двох великих птахів. Це вже були знайомі хлопцям соколи. Вони знову прилетіли відвідати своїх пташенят.

— Треба поспішати,— сказав Жанай,— а то прогавимо пташенят! Виростуть у них крильця, вони й полетять.

Сатжан замислився.

— Чого нам чекати, поки твій дядько дістане їх? — продовжував Жанай.— Треба самим це зробити! Ти ж майстер лазити по горах. Адже ця скеля набагато нижче Беркутті.

¹ Апа — мама.



А пригадуєш, як ми на Беркутту минулого року всім класом піднімались?

Але Сатжан не наважувався. Він звик у всьому слухатися матері.

— А то який-небудь мисливець помітить пташенят і забере їх, — наполягав Жанай.

Ці слова переконали Сатжана.

— Так, чекати, мабуть, більше не варто, — сказав він. — Тільки не говори дома, і я не скажу. А то боятимуться, щоб ми не зірвалися зі скелі. А я ж там був, нічого страшного нема. Візьмемо з собою жердину, аркан... Пташенята, певно, вже виросли. Адже відтоді скільки днів минуло...

Всю дорогу хлопчики обговорювали план своєї подорожі. Йти до скелі вони вирішили ранком, на світанні: весь аул буде спати, і ніхто їх не помітить.

Ввечері, коли стемніло, Сатжан і Жанай віднесли до яру, недалеко від аулу, добрий аркан, дві довгих жердини, міцний ремінь і вірвовку. Хлопчики попросили дозволу у своїх матерів ночувати надворі. Ніч була тепла, і їм, звичайно, дозволили.

Друзі лягли під деревом і знов заговорили про завтрашній похід. Поступово розмова стихла, і хлопчики заснули.

Підійшов пес Борбасар і ліг у них у цогах.

...Першим прокинувся Жанай.

— Вставай, уже розвидняється! — розбудив він Сатжана.

Сатжан підвів голову, подивився на зірки, на ледь помітну світлу смугу на обрії і сказав:

— Так, скоро світанок. Час іти!

Весь аул мирно спав. Ніхто, крім собаки Борбасара, не міг чути хлопчиків, проте вони говорили гак тихо, що самі ледве чули один одного.

Друзі швидко і безшумно одяглись і побігли до яру. Собака, помахуючи хвостом, ішов за ними слідом.

Хлопчики взяли свої речі і попрямували до скелі. Коли вони прийшли в долину, сонце вже почало сходити. Не гаючи часу, Сатжан першим почав підійом. Жанай рушив слідом за ним. Ось вони досягли першого виступу. Далі підніматися стало важко: заважали речі. Тоді Жанай залишився на місці, а Сатжан почав видиратися на слідуючий виступ. Потім Жанай

передав йому речі і сам заліз. Так, у кілька прийомів, дісталися вони до виступу, на якому були вирізьблені незрозумілі, знаки.

— Ось вони, написи,— сказав Сатжан.— Тепер відпочинем трохи.

Жанай почав розглядати написи. Раптом знизу почулося скавучання Борбасара. Собака з великим зусиллям виліз на перший виступ і марно намагався піднятися вище. Хлопчики засміялись.

В цей час із ущелини вилетіли два соколи.

— Ой, чи не пташенята це? — злякався Жанай.

— Що ти! Це тільки ягнята в архара через день після народження вже стрибають по каменях. А соколятам треба спочатку обрости пір'ячком,— заспокоїв його Сатжан.

Він добре знав звички птахів, тварин і пишався своїми знаннями.

— Як же ми далі будем підніматися? — Жанай безнадійно дивився на скелю.

— Для цього я й захопив з собою все це,— сказав Сатжан і кивнув головою на речі, які лежали біля його ніг.

Він узяв дві жердини і міцно зв'язав їх ременем. Потім розплутав аркан і зробив на одному його кінці петлю. Петлю він причепив до жердини. Піднявши жердину, хлопчики накиннули аркан на виступ, що був вище щілини, в якій знаходилось гніздо. Сатжан сіпнув аркан, петля трималася міцно.

— Готово! — сказав він Жанаю.— Я полізу. А ти залишайся тут, я тобі передам пташенят.

Сатжан сміливо вхопився за аркан і, перебираючи руками, почав підтягуватися вгору.

Ось він піднявся вже на рівень гнізда. Прив'язавши аркан до пояса, він майже повис над щілиною й заглянув у гніздо. Там на м'якому пуху лежало двоє пташенят. Вони відчували небезпеку і голосно запищали. В темному гнізді виблискували їхні чорні, як смородина, очі. Сатжан обережно взяв пташенят, положив їх у шапку і загорнув її хустиною. Потім він прив'язав цей дорогоцінний клуночок до кінця вірвовки і обережно спустив його Жанаю.

— Ну, біжімо швидше в аул! — нетерпляче сказав Жанай, коли Сатжан спустився.

— Ні,— сказав Сатжан.— А про друге ти забув? — Він дістав із кишені папір і олівець і, не поспішаючи, почав змальовувати один знак за другим.

...Коли хлопчики прийшли додому, в аулі давно всі встали. Зейне здалеку побачила Сатжана і посварилася на нього пальцем. Вона вирішила вчитати синові, який ще вдосвіта зник кудись, нічого не сказавши їй. Але в цей час підійшов дядько Серікбай.

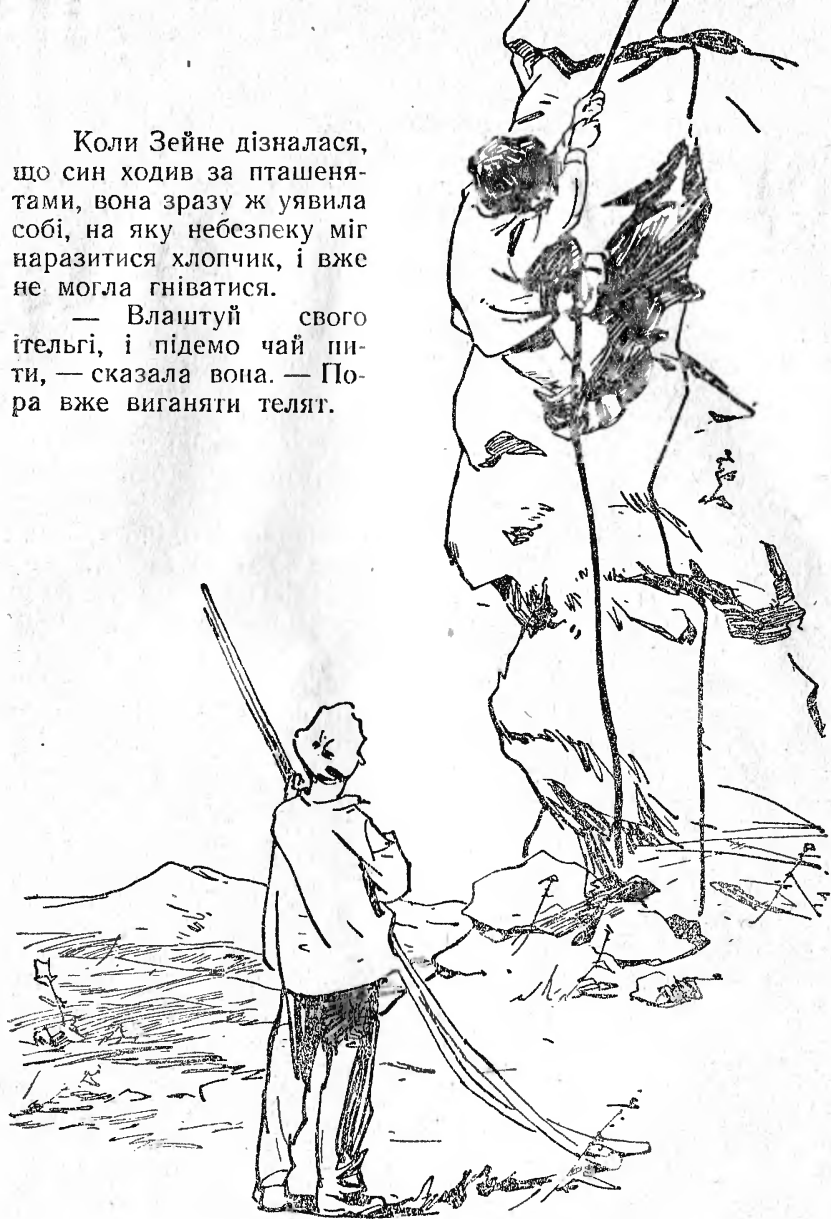
— Хай буде чіпким твій сокіл, дитя моє,— привітав він хлопчика.— Я сьогодні встав рано і бачив, як ви з Жанаєм ішли від «скелі з написом». Я відразу догадався, що ви ходили за пташенятами. Дай-но я гляну, якої породи пташеня. Тобі пощастило, Сатжан,— сказав він, уважно оглянувши птаха.— Це пташеня з найкращої родини соколів. Вони називаються «ітельгі». Бачиш, у нього чорні смуги на спині, довгі кігті, очі чорні, блискучі. А дзьоб обіцяє бути гострим і великим. Тільки ти трохи поспішив взяти його з гнізда. Ну, та нічого, виросте. Тільки бережи його.

— І в Жанає так само пташеня! — радісно сказав Сатжан.— Ми будемо їх дуже, дуже берегти.



Коли Зейне дізналася, що син ходив за пташенятами, вона зразу ж уявила собі, на яку небезпеку міг наразитися хлопчик, і вже не могла гніватися.

— Влаштуй свого їтельгі, і підемо чай пити, — сказала вона. — Пора вже виганяти телят.



ВИПРОБУВАННЯ

Наближалася осінь. Тваринницька ферма перекочувала на осіннє пасовисько. Телята Сатжана помітно підросли. Вони перестали пити молоко, і їх називали тепер «торпаками». На нових кочовищах трава була соковита й густа. Телята з кожним днем гладшали, міцніли. Шерсть на них почала блищати, з'явилися зачатки рогів. Сатжан дуже любив цю пору. Телята ставали дорослими, і тепер уже було видно, що хлопчикам вдалося виростити для колгоспу всіх телят. Скоро вони здадуть свою череду пастухові. Радувало й те, що наближалась пора шкільних занять. В районний центр, де містилась школа, зберуться всі їхні товариші. Кожний розповість багато цікавого про те, як він провів літо.

В цьому році у Сатжана була ще одна радість: його сокіл, ітельгі, підріс і зробився великим, сильним птахом. Тіло його стало мускулистим, крила — широкими і довгими. У нього вже з'явилися звички мисливського птаха. Він не сидів спокійно на тугурі¹, який змайстрував Сатжан, а пильно поглядав на всі боки. Коли над подвір'ям пролітали дикі птахи, ітельгі силкувався летіти слідом за ними, і тільки ремінь, яким він був прив'язаний, стримував його. А коли в цю хвилину до нього підходив Сатжан, сокіл стрибав на його праву руку, махав крилами і дзвінко кричав — просився в небо. Сатжан намагався заспокоїти птаха.

— Тихше, заспокойся. Па-па-па, тихше... па... — повторював хлопчик, гладячи свого вихованця (так завжди робив дядько, коли заспокоював свого беркута).

Дядько сказав недавно, що сокіл уже підріс, можна починати вчити його. А Сатжанові сокіл уже давно здавався справжнім мисливським птахом, якому немає рівних.

— Скоро здам телят, тоді пополюємо, — говорив він ітельгі. Одного разу до них в юрту зайшов дядько Серікбай.

— Ну, Сатжан, — запитав він, — як поживає твій ітельгі? Ти його не дуже заговуєш? А то, знаєш, інколи буває, що

¹ Тугур — спеціальна підставка для мисливських птахів.

птаха розжиріє, а восени полетить слідом за дикими птахами на південь. Дай-но я пощупаю його м'язи.

— Я вже давно не даю йому м'яса, — відповів Сатжан. — А з учорашнього дня і зовсім не годував.

— О, так він дуже зголоднів, — сказав дядько, пощупавши ітельгі. — Зараз він саме підготовлений до полювання. Він зважиться, чого доброго, вирвати м'ясо навіть із пащі вовка. Знаєш, які ці хижі птахи ненажерливі! Ми зараз його випробуємо. Хочеш? — запитав дядько.

Сатжан радісно закивав головою.

Серікбай посадив ітельгі на праву руку.

— Збігай до мене, — сказав він хлопчиккові, виходячи з юрти, — візьми зайчу шкурку і кусок м'яса. Захопи також і вірвовку довгу. А я піду з ітельгі на отой пагорбок.

Не минуло й трьох хвилин, як Сатжан приніс усе необхідне.

Випробування сокола почалось.

Дядько закрив очі ітельгі. Потім він звелів Сатжану прикріпити м'ясо до шкурки, а шкурку прив'язати до вірвовки. Коли сокіл злетить, Сатжан повинен бігти від нього і тягти за собою «зайця».

Сатжан зробив усе, що треба було, і дядько відкрив очі ітельгі. Сокіл розправив крила, озирнувся на всі боки. Раптом він побачив «зайця». Миттю він зсковзнув з руки Серікбая і шодуху полетів на «здобич». Сатжан ждав цієї хвилини. Він кинувся бігти, тягнучи за собою «зайця». Ітельгі піднявся вгору, потім каменем упав на «зайця» і вчепився кігтями в шкурку.

— Він пападає, як найкращий беркут! — сказав дядько Серікбай. — Мені майже не доводилось бачити таких. Ти щасливчик, Сатжан!

Дядько дав ітельгі відірвати кілька кусків м'яса. Потім він посадив птаха на землю, а сам пішов до аулу. Сокіл злетів і став ширяєть високо в небі. Вже підійшовши до юрти, Серікбай покликав птаха:

— Бопим! Бошим! ¹ — І він показав соколові м'ясо.

Ітельгі слухняно опустився на руку Серікбая.

— Випробування вдалося, — сказав Серікбай Сатжа-

¹ Б о п и м — призивний клич для мисливських птахів у казахів.

нові.— Ти йому не давай сьогодні м'яса. Завтра спробуємо пустити його на качок. Ти знаєш, адже ж качки дуже швидкі птахи. Коли він дожене і схопить качку, будемо вважати, що він витримав випробування і став справжнім мисливцем! Тільки дивись, м'яса йому не давай.— повторив він.

ПЕРШЕ ПОЛЮВАННЯ

Весь вечір Сатжан жив думками про завтрашній день. Що покаже полювання? А що як ітельгі «провалиться»? «Тоді не показуйся на очі хлопцям, засміють!» думав Сатжан. Він раз у раз підходив до ітельгі, гладив йому пір'я, щупав м'язи. Кілька разів перевіряв, чи в порядку збуруя коня.

Вночі хлопчик довго не міг заснути. Перед його очима знову поставали картини полювання на «зайця». В ушах бринів голос дядька... І Сатжан не розумів, сон це чи правда.

...Ось їде він на своєму коникові-кунані¹. Ітельгі сидить на його правій руці. Ось він підїжджає до озера, на якому плавають сотні птахів. Тепер треба сполохати качок, а потім пустити на них ітельгі. Сатжан складає батога вдвоє, б'є ним у барабан і... прокидається. Біля його ліжка стоїть мати.

— Це твій ітельгі розбудив тебе,— говорить вона.— Не сидиться йому на тугурі. Стрибнув на край відра і перекинув його. Ну, вставай, пора вже телят виганяти. А мені жаль було тебе будить. Ти всю ніч погано спав, марив. Чи не болить у тебе голова?

— Ні, апа, голова не болить,— відповів Сатжан і почав швидко одягатися.

Зейне знала причину хвилювання сина. Вона раділа з того, що хлопчик так захоплюється полюванням. Але що як він надміру захопиться ним і забуде про телят? І мати навмисне не говорила з Сатжаном про випробування сокола.

Опівдні Сатжан пригнав телят на відпочинок. Тільки тоді мати сказала йому:

¹ Кунаном у Казахстані називають дворічного коня.

— Сідай, поїж і біжи до дядька. Він, певно, чекає тебе!
А телята хай відпочинуть. Потім я сама пожену їх на пасовище.

Хлопчик похапцем поїв і побіг до дядька.

Серікбай став докладно розпитувати його, як паслись сьогодні телята, чи не засохла осіння трава, чи не з'являються вовки.

«Дядько, мабуть, забув про полювання», з тривогою думав хлопчик. Але ось він кінчив розпитувати, сказав: «Ходім!»— і Сатжан побачив, що у дядька вже все готове до виїзду. Скоро Зейне побачила, як дядько і Сатжан проїхали повз її юрту. Ласкавим поглядом провела мати сина.

«Зовсім великим став хлопчик», подумала Зейне. Її пригадалися вірші поета Абая:

Ось мисливці в вечірній час
Понад річкою йдуть навмання,
З кожним сокіл — сміливий хижак,
Та мисливцеві вірний друг...
В вишині він гусей доганя,
Котрих в далеч жене переляк.

Мисливці попрямували до порослого комишем озера Кара-Су. Восени по дорозі на південь тут відпочивають дикі птахи.

На правій руці Серікбая сидів ітельгі. Щоб бути ближче до свого ітельгі, Сатжан їхав праворуч від дядька. Хлопчику не терпілося побачити, як схопить ітельгі живу дичину. «Як повільно їде дядько!», думав він, підганяючи свою конячину.

Під прикриттям шелюги мисливці тихо під'їжджали до озера. Щоб ітельгі завчасно не помітив качок, дядько рукою заслонив озеро від зірких очей сокола. Ось вони під'їхали зовсім близько. Жителі озера помітили мисливця. Ціла зграя швидкокрилих чирків піднялася з води. Вони помчали, як стріли. Ітельгі замахав крилами. Але, на диво Сатжана, дядько продовжував міцно тримати шнур, яким був прив'язаний птах. Він тільки підняв птаха вище і поїхав швидше.

В цю мить з озера піднялись два качури. Вони летіли повільніше чирків. Тоді Серікбай пустив сокола, і він прожогом погнався за ними. Ось він знявся вгору і з висоти кинувся на них.



Один качур з підбитим крилом упав на землю. Другий спустився і шмигнув в зарості шелюги. Ітельгі покружляв над кущами, але, не знайшовши птаха, сів на камінь.

Дядько Серікбай раніше Сатжана підїхав до підбитого качура. Не злізаючи з коня, він підняв птаха і попрямував до

ітельгі. Тут наздогнав його Сатжан на своєму кунані. Дядько дістав із мисливської сумки кусок м'яса.

— Бопим, бопим! — кликав він ітельгі, показуючи м'ясо.

Сокіл перелетів на руку Серікбая: він уже звик брати їжу з руки.

Курс навчання закінчився. Даремно дядько Серікбай боювався, що сокіл не повернеться до господаря, коли полетить за дичиною. Ітельгі відмінно витримав екзамен. Тепер з ним можна було спокійно вирушати на полювання.

— Твій ітельгі молодець, — сказав дядько Сатжанові. — Чудово схопив свою першу здобич. Та й у тебе, Сатжан, це теж перша здобич! Вези-но її матері. Хай влаштує той! ¹ — додав він сміючись і прив'язав качура до сідла Сатжана.

Мисливці повернули назад, до аулу.

Радошам Сатжана не було меж. Він то дивився на свого друга ітельгі, то щупав качура, який теліпався збоку, біля сідла.

Одне лише дивувало хлопчика: чому дядько не пустив ітельгі на чирків? Може, тоді сокіл збив би не одного птаха. Запитати він не наважувався. Але Серікбай сам заговорив про це.

— Чирок — найбільш швидкокрилий з птахів, — пояснив він. — Часто сокіл не може наздогнати його і залітає так далеко, що хазяїнові потім не знайти сокола.

Вони в'їхали в аул. Сусідські діти побачили качура біля сідла Сатжана і прибігли до нього в юрту. А мати, за звичаєм, влаштувала «шашу» — посипала голову юного мисливця ласощами.

Тільки увечері Сатжан і Зейне залишились самі. Мати сказала синові:

— Ну, ось ти і навчився полювати з птахом. Тепер вчись у дядька влучно стріляти з рушниці. У житті все стане в пригоді. Здаси телят Ахмету, а потім до кінця канікул можеш полювати.

Хлопчик з вдячністю обняв матір.

¹ Той — бенкет.

СТРАШНА НІЧ

— Завтра здаси своїх телят Ахметові, — сказав Сатжану голова колгоспу. — Я сам прийду подивитись на них.

Сатжан давно ждав цього дня. Телята його мали вигляд далеко кращий, ніж у минулому році, і пастух Ахмет по заслугі оцінив труди хлопчика.

— Мабуть, ви з Жанаєм не полінувалися, — сказав він. — Спасибі вам! Тепер телятам не важко буде перенести зиму.

В розмову втрутився дядько Серікбай. Він розповів чабанові, як Сатжан зробив на пасовищі укриття з комишу і шелюги, щоб телята могли ховатися від спеки. Особливо похвалив Серікбай хлопчиків за те, що вони напували телят молоком, охолодженим у спеціально викопаних ямах.

— Я бачу, що за телятами був особливий догляд. Хто ж вас навчив цього? — запитав Ахмет Сатжана.

— Ми з Жанаєм самі придумали, — відповів Сатжан, — а потім радилися з мамою.

— Від імені правління колгоспу оголошую вам подяку, — сказав голова. — Тепер вчіться так само добре, як пасли телят.

Радісний прибіг хлопчик додому. Тут Сатжана зустріла мати.

— Про твоє перше полювання заговорив весь аул, — сказала вона йому. — Ще трохи пополюєш разом з дядьком, а там, мабуть, зможеш виїжджати сам!

Сатжан з захопленням думав про те, як він буде полювати. Але спочатку треба було закінчити ще одну справу.

Крім догляду за телятами, Сатжан звичайно складав звіти про роботу тваринницької ферми. Сьогодні він повинен був здати черговий місячний звіт. Ще вчора він довідався, що загальний звіт по колгоспу закінчено, тому треба було поспішати. І Сатжан сів за роботу. Наближався вечір. Робота підходила до кінця.

— Ну як, готовий звіт? — запитав Жанай, що прибіг у юрту. — Мені доручили відвезти його до центра. Мій тай¹ зараз їсть овес. Як поїсть, осідлаю й подамся.

¹ Т а й — однорічне лоша, стригун.

— Іди сідлай! Зараз все буде готово,— сказав Сатжан, закінчуючи підрахунки.

Через п'ять хвилин він передав Жанаю готові звіти.

Провівши товариша, Сатжан підійшов до свого ітельгі. Сокіл стрибнув на його руку і дзвінко закричав.

— Розумію: кличеш на полювання,— сказав хлопчик, погладжуючи птаха.

Сатжан і сам подумував про полювання. До того ж пастух Хасен розповів учора, що на річці Баканас почали з'являтися гуси.

«От пустити б ітельгі на гусей!»

Сатжан посадив сокола на тугур і вийшов з юрти.

«Шкода, що дядька немає вдома! — Хлопчик з сумом дивився на дорогу.— Не доведеться сьогодні пополювати...»

Раптом він почув крик гусей. Він підняв голову. Над ним пролетіла велика зграя гусей. Вони летіли до річки. Сатжан не витримав. Він кинувся сідлати свого кунана.

...Коли Сатжан виїздив з аулу, з півночі подув сильний вітер. Але хлопчик нічого не помічав, він дивився тільки на ітельгі. Холодний вітер підбадьорив сокола, і птах одчайдушно рвався з рук господаря: йому дуже хотілося піймати хоч би одного з степових горобців, яких безліч пурхало в траві. З радістю побачив Сатжан, що слідом за ним біжить вірний його друг — пес Борбасар.

Сонце сідало, а до річки була ще добра половина дороги. Сатжан підганяв коня, але кунан, на якому хлопчик все літо пас телят, не звик швидко їздити.

Сатжан вирішив їхати до річки навпростець, через поле. Та скоро він зрозумів, що зробив помилку. Хліб уже давно був зібраний. Навіть соломі, яка залишилася після комбайна, зібрали і вивезли. Поле було рівне і пустинне. Мисливцю тут не було де сховатися.

Сатжан повернув коня до сопок: тільки вони трохи закривали річку. Сатжан піднявся на сопку. Перед ним лежало поле. До річки було ще далеко, але гуси вже помітили небезпеку. Кілька птахів знялися і з криком полетіли геть.

Враз ітельгі зіскочив з руки Сатжана і помчав за гусьми. Хлопчик не сподівався, що все станеться так швидко. Якусь

мить він розгублено дивився вслід соколові, що віддалявся. Потім ударив нагайкою кунана і поскакав за зграєю. Гуси все віддалялися. Ітельгі не міг піднятися над ними, але він уперто переслідував зграю. Гуси вирівняли стрій і, неначе караван верблюдів, один за одним простяглися над річкою Баканас. Ітельгі, що летів за ними, здавався вже маленькою п'яткою.

«А що, коли ітельгі пропаде?» злякався хлопчик. Він почав на весь голос кликати птаха, не розуміючи, що на такій відстані сокіл його не почує.

Все дужче гнав Сатжан коня. Та хіба на коні доженеш птаха! Гуси та ітельгі зовсім зникли. А Сатжан все гнав кунана і все кликав свого сокола. Кунан весь вкрився піною. Біг він дедалі повільніше. Сатжан почав щосили шмагати коня. Ремінь від батога одірвався і полетів геть. Кінь зовсім перестав слухатись господаря. Незабаром він уповільнив ходу.

Дув різкий, холодний вітер. На заході скупчувались хмари. Уже зовсім стемніло. Пес Борбасар йшов поруч з кунаном. Він з сумом дивився на хлопчика, ніби хотів спитати: «Що тепер будемо робить?»

Сатжан захрип від крику. В горлі пересохло, хотілося пити. А кунан дійшов до чагарника, що чорнів у темряві, і зовсім зупинився. Сатжан зліз з коня і сів на землю. «Додому дуже далеко,— думав він.— Кунан знесилився, до аулу йому тепер не дійти. Де ж ночувати?» Тільки тепер хлопчик помітив, що стало холодно. Що ж буде ранком, коли трава вкриється інеєм? А вдягнений він дуже легко.

Хлопчик враз забув про ітельгі. Треба було негайно щось робити. Поблизу ледве чутно плескалася річка. Отже, десь тут заливні луки колгоспу. Зараз на них стоять стоги сіна. От де можна переночувати. І кунана нагодувати можна.

Сатжан подивився навколо. Та хіба побачиш що-небудь в такій темряві! Хлопчик нагнувся і провів рукою по землі.

Скошена трава! О, значить це і є луг. Десь поблизу повинні бути і стоги. Сатжан пішов уперед, пильно вдивляючись у темряву. Борбасар, який уже зручно влаштувався в ямці, вібрався звідти і пішов слідом за хазяїном.

Незабаром ліворуч Сатжан побачив якусь темну пляму.

З кожним кроком пляма збільшувалась. Ось перед ним уже височіла чорна громада. Це був стіг сіна.

Хлопчик повернувся до кущів і привів до стогу свого коня. Тут він захистив кунана од вітру, витер піну з його боків, розгнздав. Кунан віддихався і взявся жувати сіно. Сатжан зарився в стіг, а Борбасар влаштувався біля його ніг.

Скоро хлопчик зігрівся. Але заснути він не міг. Не давали спокою думки про зниклого ітельгі. Чого він так пізно поїхав на полювання! І як це він не зміг вдержати птаха у руках, коли піднявся на сопку! Де це зараз ітельгі? Може, хто-небудь уже зловив його? А може, він повернувся і шукає хазяїна? Хлопчику навіть здавалося, що він чує свист крил ітельгі. Але ні, то був свист вітру.

Довго крутився Сатжан. «А може, ітельгі не догнав гусей і сів де-небудь в шелюзі біля річки? Ранком я його знайду!» подумав враз хлопчик. Ця думка трохи заспокоїла його.

Навкруги було тихо, вітер свистів та сіно хрумтіло на зубах кунана. Зрідка ворухився Борбасар. Він, мабуть, до чогось прислухався. «Чуйний у мене пес! Не підпустить вовка до коня!» З цією думкою Сатжан заснув.

ПОВЕРНЕННЯ САТЖАНА

Зейне прийшла з роботи ввечері. Ні Сатжана, ні його сокола дома не було. Зейне зрозуміла, що син подався на полювання. «Чого це йому заманулося їхати на ніч? Та й досвіду в нього нема,— з тривогою думала вона.— Як би не трапилось чогось!»

На вулиці зовсім стемніло. Зейне занепокоїлась. Вона побігла до Серікбая, та його не було вдома. Зейне зустріла пастиуха Хасена. Вона вмовила його поїхати на розшуки хлопчика, а сама розпалила вогнище, щоб освітити синові дорогу до аулу.

За годину Хасен повернувся. Він розповів, що доїхав до того місця, де вчора бачив гусей, але Сатжана не знайшов...

Ще більше занепокоїлась Зейне. Та що можна було зробити зараз, у глуху ніч! Вона тільки продовжувала палити

вогнище, сподіваючись, що воно допоможе Сатжанові відшукати дорогу.

Тільки-но почало світати, Зейне, одягнувшись тепліше, подалась на найближчу сопку. Але скільки вона не вдивлялась у далечінь, хлопчика не було видно. Ось і сонце зійшло. З боєм у серці Зейне пішла додому. «Подою корів, а потім попрошу людей пошукати Сатжана», вирішила вона.

Коли раптом з вулиці почувся голос матері Жана:

— Зейне, ваш Сатжан їде!

Зейне вийшла з юрти. На дорозі вона побачила собаку Борбасара. А за ним дрібним кроком їхав на своєму кунані Сатжан. Ітельгі на його руці не було.

Мати кинулась назустріч синові. «Зараз почне вчитувати!» подумав хлопчик, але почув лагідний голос:

— Де ж ти пропадав, моє серденько? Чи здоровий ти?

Не відповідаючи, Сатжан опустив голову.

— Де ж твій ітельгі? — догадавшись, в чім справа, тихо спитала мати.

— Полетів він...

— Даремно ти так пізно поїхав на полювання... Та ще на гусей! Ну, нічого, не сумуй, виховаєш іншого! — заспокоювала Зейне сина.



— Наш Жанай ще теж не повернувся,— сказала мати Жаная, яка щойно підійшла до них.— Хвилююсь я: як би у нього не втекла коняка.

— Хоч би скоріше приїжджав! — сказав Сатжан, злізаючи з кунана.— Привіз би газети, журналі... Розповів би новини!..

ПРИГОДИ ЖАНАЯ

Вчора, коли Жанай збирався в дорогу, колгоспний рахівник сказав йому:

— Надходить вечір. Сьогодні ти, мабуть, не встигнеш доїхати на місце. Краще вже не муч коня даремно. Ідь на вівцеферму, там переночуєш. А завтра зранку вирушиш. До обіду повернешся.

Жанай так і зробив. Він переночував на фермі, а на світанку рушив у дорогу. Вітер, який дув всю ніч, вщух. Хмари розвіялись. З-за пагорба виглянуло сонце. Його промені засяяли в краплинах роси. Починався чудовий осінній день. Жанай



їхав берегом річки Баканас, на поверхні якої то там, то тут плавали качки і гуси. Зграї птахів піднімались з води, коли хлопчик наближався до них.

Жанай пригадав ітельгі Сатжана, пригадав, як спритно сокіл схопив качура. І ще раз він пошкодував, що пташеня, яке дісталось йому, прожило всього три дні.

«Ну, нічого! Ітельгі Сатжана підріс, витримав випробування. Тепер ми з Сатжаном пополюємо».

В районний центр Жанай приїхав рано. Сонце піднялось над обрієм на довжину піки. Вулицею від річки йшли жінки з відрами води. Біля будинків грілись на сонці старики.

Жанай попрямував до будинку свого друга і однокласника Наримана — у нього Жанай повинен був узяти книжки і журнали для аулу. Хлопчики не бачились з початку канікул. Новин набралось чимало, було про що поговорити.

Ворота в двір Наримана були відкриті. В купі соломи греблися кури. Жанай хотів було в'їхати у двір, коли враз з-за огорожі вилетів сокіл. Він хотів кинутися на курей, але, помітивши людину, круто повернув і сів на край покрівлі.

Жанай, не відриваючи очей від сокола, повільно наближався до нього. Сокіл перелетів на огорожу сусіднього будинку. Жанай помітив на нозі птаха обривок шнурка.

«Та він, здається, вчений!»

Хлопчик виїхав з воріт і знову спробував наблизитися до птаха. Сокіл знову перелетів у двір Наримана і сів на дерево. Тепер Жанай уже не мав сумніву в тому, що сокіл учений. Мабуть, утік від хазяїна.

«Обов'язково треба спіймати його!» подумав хлопчик.

Він підїхав до воріт, зіскочив з коня і прив'язав його. А потім, крадучись по стіні, почав наближатися до сокола.

В цей час з дому вибіг Нариман. Побачивши товариша, він з радісним криком кинувся до нього. Жанай зробив йому знак мовчати. Але сокіл, наляканий Нариманом, уже злетів з дерева. Тепер він сів на дах сарая.

— Ні, так нічого не вийде, — сказав Жанай. — У тебе немає кусочка м'яса?

— Знайдеться, — сказав Нариман і побіг додому.

Незабаром він повернувся з куском м'яса в руці. Жанай

виступив наперед і, помахуючи куском м'яса, почав кликати птаха:

— Бопим, бопим!..

Голодний сокіл, побачивши м'ясо, зразу ж спустився на руку Жаная. Хлопчик став роздивлятись його. І раптом він помітив, що ремінець, прив'язаний до лапки птаха, знайомий йому. Це був той самий ремінець, який вони з Сатжаном вирізали із старого ременя Жаная.

— Що ти його так розглядаєш? — запитав Нариман. — Просто як справжній мисливець.

— Та не в тому справа. Знаєш, по-моєму, це ітельгі Сатжана. Тільки як він сюди потрапив? Вчора ввечері він ще сидів на своєму тугурі. Певно, захотів їсти, як-небудь звільнився і полетів,— закінчив Жанай.

...Так, це дійсно був ітельгі Сатжана. Вчора ввечері він довго летів за зграєю гусей. Але піднятися вище йому ніяк не вдавалося. Нарешті, коли настали сутінки, він зовсім загубив гусей. Тепер залишалось тільки спуститись вниз і одержати кусок м'яса з рук хазяїна. Але хазяїна не було. Лише кущі шелюги виднілися внизу. Ітельгі покружляв над кущами, знайшов гілку, схожу на тугур, і сів на неї.

Швидко сутеніло. Вітер став різким і холодним. Ітельгі знайшов другу гілку, більш захищену од вітру, притиснувся до неї, настовбурчив пір'я і задрімав.

Перше, що відчув сокіл, коли прокинувся, був голод. Він стрепенувався, оглянувся кругом і піднявся високо в небо. Неподалік виднівся великий аул. Ітельгі побачив людей, які ходили по селищу, і радісно полетів до них. Можливо, там і хазяїн! Сокіл почав ширяти над будинками. Пильні очі його вгледіли курей, що греблися в соломі. Ітельгі полетів до них... Отут і побачив його Жанай.

...Незабаром Жанай покінчив з своїми справами. Разом з Нариманом він склав у сумку-куржун листи, газети, журнали, книжки. Куржун міцно прив'язали до сідла. Потім розшукали стару шкіряну рукавицю. Жанай надів її на руку і сів на свого коня. На його правій руці, цупко обхопивши кігтями рукавицю, сидів ітельгі. Нариман на дорогу добре нагодував сокола, і тепер ітельгі був спокійний.

— Ти зовсім як справжній мисливець,— сказав Нариман на прощання.— Дивіться ви там з Сатжаном, не запізниться на навчання!

— Не турбуйся, все буде гаразд!

Жанай потис руку товаришеві, підібрав повід і з гордим виглядом рушив додому.

* * *

«Хоч би Жанай приїхав швидше!» думав Сатжан. Він раз у раз вибігав на дорогу, але Жаная все не було. А йому не терпілось поділитися з другом своїм горем. Все ж таки легше буде.

Стояв ясний сонячний день. Вітру не було. Кругом аулу мирно паслась колгоспна череда. На вулиці гралася галаслива дівора. В безхмарному небі, простягнувшись низкою, вслід за своїми вожаками летіли журавлі. Іноді стрілою пролітала зграйка чирків або шилохвостів. Сатжан зажуреним поглядом проводжав птахів...

Опівдні на дорозі, що вела до тваринницької ферми, з'явилась пляма. Поступово вона виростала, набуваючи обрисів вершника.

«Повзе, як степова черепаха!» з досадою думав Сатжан.

Але от він уже ясно бачить, що це їде Жанай. Ледве перебираючи копитцями, сунув його кінь.

«Мабуть, його конячка добре втомилась,— вирішив Сатжан.— Але чому Жанай не підганяє її? В правій руці він щось тримає. Та це ж птах!»

І Сатжан кинувся назустріч товаришеві з криком:

— Ітельгі, мій ітельгі!

— Та що ти! Це дикий сокіл. Я його піймав уночі,— сміючись, сказав Жанай.

Але Сатжана не так легко було обдурити.

— Я свого ітельгі впізнаю по будь-якій пір'їнці,— сказав він.— Краще скажи, який суюнші¹ ти хочеш за нього? — І Сатжан простягнув руку до сокола.

¹ С у ю н ш і — подарунок людині, яка принесла радісну звістку.

— Бери. Тільки спершу надінь рукавицю, а то в нього кігті гострі,— сказав Жанай.— А суюнші ти вже придумай сам!

Дома хлопчики разом розібрали почту. Жанай подав Сатжану одну з газет:

— На, читай. Тут надрукований наказ міністра освіти. Через десять днів почнуться заняття в школі!

— Ура! — закричав Сатжан.

ПЕРЕД ДАЛЕКИМ ПОХОДОМ

Почались шкільні заняття. В перший же день Сатжан розповів учителю про «скелю з написом», показав змальовані письмена. Вчитель порадив надіслати знахідку в Академію наук, в Алма-Ата.

— І обов'язково напиши, де знаходиться скеля і який вона має вигляд,— додав учитель.

Сатжан так і зробив.

Цікавим і різноманітним було шкільне життя. Сатжан наполегливо вчився, а вільний від занять час проводив у піонерському загоні, де був вожатим. Навіть про ітельгі Сатжан згадував рідко.

Минали дні.

Почались зимові морози. Після перших бурнів земля вкрилася снігом. Тепер у вихідні дні школярі часто влаштовували лижні змагання. Сатжан майже завжди займав у них перше місце. Лижники приносили листи, газети, журнали у найближчі відділення тваринницької ферми колгоспу.

А в грудні Сатжан запропонував: під час зимових канікул влаштувати пробіг на Жорга-Тау, де тепер знаходилась вівчарська ферма. Хлопці гаряче схвалили цю пропозицію.

— Візьми з собою ітельгі,— попросили вони Сатжана.

Хлопчик погодився. І тільки-но почались канікули, Сатжан та Жанай подались у свій аул за соколом.

Дядько Серікбай похитав головою, коли хлопчики розповіли йому про похід.



— Дорога далека і небезпечна! — сказав він. — У тих місцях зараз бродять вовки. Ну, та коли вирішили, треба їхати! А ітельгі стане вам у пригоді: на Жорган-Тау зайців багато. Треба лише спочатку потренувати його.

Дядько Серікбай і хлопчики вирішили наступного дня влаштувати полювання на зайців. Хай ітельгі потренується!

— Загодували його трохи, — сказав дядько, оглянувши птаха. — Ну, нічого, спробуем підготувати його до полювання.

Дядько взяв два невеличких кусочки льоду і просунув їх в горло ітельгі.

— Тепер залиште його на ніч в комірчині. Хай його добре пробере мороз. Треба було б так робити кілька днів підряд, тоді б

ми з нього зовсім жир зігнали. Але ж вам скоро треба їхати!

Наступного ранку маленький загін мисливців рушив у дорогу. Сатжан і Жанай ішли на лижах. Серікбай їхав на коні. На його руці сидів ітельгі.

— Далеко забиратися нема чого! Спробуем щастя тут, — сказав дядько, коли вони наблизились до шельюги. — Ми з ітельгі піднімемось на сопку, а ви женіть на нас зайців.

Дядько залишив коня внизу і піднявся на сопку. Хлопчики з криком побігли вздовж кущів. Із шельюги зразу ж вискочив великий заєць-русак. Він прищулив вуха і помчав галявиною. Ось заєць порівнявся з сопкою. Ітельгі злетів угору. Відчувши смертельну небезпеку, заєць вдався до хитрощів: спинився і сів на задні лапки, розраховуючи відскочити вбік, коли налетить сокіл. Тоді б птах ударився об землю. Але хитрість не вдалася. Надто швидко налетів ітельгі. Він ударив зайця кігтями. І ось заєць уже простягнувся на снігу.

Сатжан і Жанай кинулись до зайця, взяли його і побігли до Серікбая. Ітельгі вже одержав від дядька нагороду — маленький шматок м'яса.

Дядько похвалив Сатжанового птаха.

— Це рідкісний птах,— сказав він.— Інший сокіл на його місці не кинувся б на дичину: адже твоя мати не шкодувала для нього м'яса. А потім, він давно вже не полював!

Сатжан з гордістю дивився на птаха.

— Цього зайця, за звичаєм, треба прив'язати до сідла Сатжана,— сказав дядько.— Але він сьогодні на «дерев'яних конях» (так дядько назвав лижі). Поки що я прив'яжу його до свого сідла. А зараз пройдіться-но по шелюзі ще раз.

Але більше зайців у шелюзі не було. Хлопчики оббігли кущі і попрямували до сопки, де їх ждав Серікбай.

З-за річки з'явилася зграя куріпок. Лижники швидко присіли в кущі й почали спостерігати. Куріпки спустились недалеко від них. В цю мить злетів ітельгі. Він підлетів до куріпок так швидко, що вони не встигли знятись. Але йому не вдалось схопити жодного птаха: вони спритно пірнули в пухкий сніг.

Хлопчикам пощастило більше: їм вдалось піймати шість куріпок.



ПОЧАТОК ПОХОДУ

Сатжан і Жанай повернулись до школи. Підготовка до походу наближалась до кінця. Районний комітет комсомолу допоміг дістати лижникам все необхідне для походу. Кожний учасник одержав компас, а керівник загону Капан для захисту

від вовків озброївся двостволькою. З допомогою вчителя географії лижники нанесли маршрут майбутнього походу на карту. Сатжан змайстрував для ітельгі кошик з лози. Під час походу сокіл повинен лежати в ньому сповитий, як немовля.

У призначений день, на світанку, загін рушив у путь.

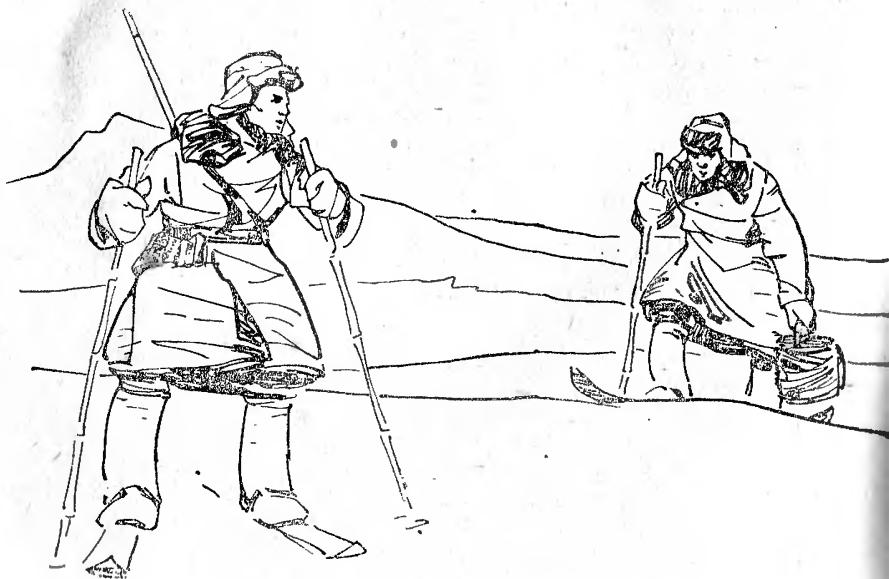
Біля колгоспу «Енбек» учасники походу перейшли річку і один за одним попрямували по затверділому снігу до гірського хребта, оповитого туманом.

Настрій у лижників був чудовий. Ще б пак — адже вони вперше брали участь в далекому переході! Сатжан, Нариман і Жанай ішли поряд, але вони майже не розмовляли: кожний був зайнятий своїми думками. Тільки на одному повороті Жанай сказав Сатжанові:

— Як там ітельгі? Дивись, щоб не задихнувся!

— Не турбуйся! Йому в кошику не гірше, ніж дитині в колисці, — відповів Сатжан.

Ранок був тихий, тільки чувся скрип на снігу. Загін йшов



все швидше. Пересікли долину. Почалась горбиста місцевість. Доводилось то підніматися на гребені пагорбів, то спускатися з них. Незабаром лижники потрапили в смугу туману. Капан, який ішов попереду, дістав з кишені компас і тримав курс по стрілці.

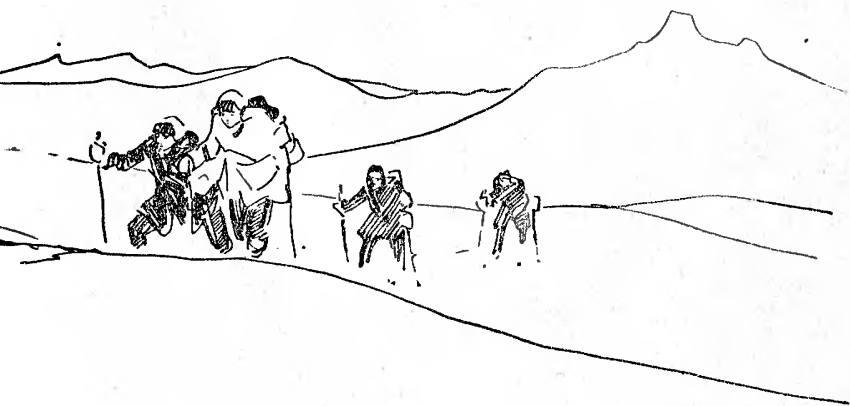
З початку походу пройшло вже близько трьох годин, але туман не зникав. Капан, розклавши на снігу карту, намагався визначити місце, де знаходиться загін. Лижники оточили його.

— Здається, ми йдемо вірно. Праворуч повинно бути русло сухої річки. А потім вийдем у долину ріки Жаур,— сказав Капан і подав команду рушати далі.

Довго йшли лижники, а русла сухої річки, про яке говорив Капан, все не було. Замість пагорбів з'явилися яри. Йги ставало дедалі важче. В одному яру хлопці помітили свіжі вовчі сліди.

— Мій дядько говорив, що вовки збираються в зграї тільки наприкінці лютого,— сказав Сатжан.— Отже, це вовки з одного вивідка. Треба триматися разом: з вовками зустрічатися небезпечно.

Рушили далі. Незабаром загін вийшов у долину. З півночі подув легкий вітрець, туман почав зникати.



— Виявляється, ми взяли трохи ліворуч від сухої річки, — сказав Калан, — але з курсу не збились. Зараз ми знаходимось в долині річки Жаур. Он там, за горбами, повинна бути вершина гори Чубар-Айгир. Давайте підналяжем!

І він рушив у путь. Сатжан не відставав від нього. Далеко випередивши інших, вони зупинились, щоб почекати товаришів. Чекати довелось досить довго. Багато лижників уже втомились і йшли повільно. Трохи відпочивши, загін рушив далі.

ЖАНАЙ

Вітер дужчав. Почалась завірюха. Жанай все більше відчував втому. Ноги стали важкими. Він напружував усі сили, щоб не відставати від товаришів, але все-таки відставав. Завірюха з кожною хвилиною лютувала все більше. І нарешті Жанай зовсім загубив товаришів.

«Треба гукнути, щоб зупинились», подумав хлопчик. Але не наслідився: «Мабуть, сміятися будуть». І він продовжував йти по слідах загону.

«Тільки б дійти до горба! — повторював Жанай. — Вони, напевно, чекають мене».

Раптом йому почулись протяжні звуки.

«Це не вітер», сказав він прислухавшись. І відразу Жанай пригадалися сліди вовків у долині. Стало страшно, але від цього немов додалося сил. Жанай прискорив крок. Раз у раз він оглядався, але буран був такий сильний, що Жанай нічого не бачив. А виття вовків чулося все ближче.

«Що робити? — розгубився Жанай. — Рушниці ж у мене нема».

Раптом він пригадав, що в кишені лежать сірники.



«Вовки бояться вогню. Коли вони підйдуть, запалю хустину». майнула думка.

Виття припинилося... І тут Жанай з жахом побачив, що здоровенний, завбільшки з теля, сірий вовк великими сгрібками наздоганяє його.

Капан і Сатжан знову випередили товаришів. І знову, зупинившись на гребені горба, очікували інших. Скоро всі зібрались. Не було лише Жанаая.

— Видно, у нього зламалися лижі або ще щось трапилось! — сказав з хвилюванням Капан. — Треба йти назустріч. Хто зі мною?

— Я! — відповів Сатжан.

Буран ще не замів їхніх слідів, і, ковзаючи по схилу, вони мчали так швидко, що за кілька хвилин побачили Жанаая. Саме в цю мить голодний здоровенний вовк, з вогнистими очима і висолопленим язиком наближався до хлопчика. За ним йшло ще кілька вовків.

Капан швидко звів рушницю і вистрелив. Величезний вовк завив і кинувся назад. За ним зникли в снігу й інші. Сатжан з розгону обняв товариша.

— Що трапилось? Як це ти відстав? Чи здоровий ти? — засипав він його питаннями.

Віддихавшись, вони повернулись до загону.



ОТАРА ОВЕЦЬ

Лижники рушили далі. А буран все дужчав. Навкруги майже нічого не було видно. Вони йшли, перевіряючи курс по компасу. Лише надвечір загін вийшов на рівнину.

— Це й є долина Жорга-Тау. Тепер уже недалеко до мети, — оголосив Капан. — Треба тільки поспішати, щоб прийти на ферму завидна.

Повідомлення Капана піднесло настрій лижників. І хоч тут, на рівнині, буран лютував ще дужче, ніж серед горбів, загін посувався швидко і дружно.

Але ось Капан і Сатжан зупинились, до чогось прислухаючись. Зупинились і інші. Крізь порив вітру вони почули неясний шум. Потім шум посилювався, і в сутінках з'явилися силуети овець.

— Напевно, вовки вигнали їх з кошари, — вирішив Капан, — або застав буран на пасовниці, і вони відбилися від гургу.

— Так вони можуть і в яр звалитися, — сказав Сатжан. — Їх не можна залишати тут.

Хлопці насилу зупинили овець. В цей час з'явилася інша отара. Тут був і чабан. Лижники оточили його. Старий чабан зовсім знесилився в боротьбі з бураном.

— Зранку погода була гарна, — розповідав він. — Ну, я й погнав овець на дальнє пасовище. Там залишилось багато трави, а вівці легко розгрібають сніг ратицями. В обід знявся буран. Я зразу повернув отару назад. Та куди там! Вітер міцний і холодний, от вівці й намагаються йти за вітром. Я жену, жену їх до ферми — прямо із сил вибився... Частина овець відстала. Спасибі, що ви їх зупинили... А ви, дітки, куди прямуєте в отаку негоду? — запитав дід. — Та ви, либонь, з нашого колгоспу!

Хлопці пояснили, що вони з різних колгоспів, але з однієї школи, а зараз прямують на вівцеферму.

— За овець ви не турбуйтеся, — сказали вони чабану. — Ми їх тепер самі поженем. А ви тільки покажете дорогу.

— Хай буде довгим ваше життя, — подякував чабан. —

Адже ви врятували колгоспну отару від загибелі! А я вже думав: нападуть на овець вовки або в провалля вони втраплять... Ну, женіть їх так, щоб вітер дув зліва. Тут уже недалеко!

Скоро овець загнали у кошару. Юні лижники грілися в теплих юртах. Весь аул зібрався до них послухати новини.

Колгоспники розійшлись пізно. А дома довго не лягали спати: читали газети і журнали, які привезли школярі.

НОВІ УСПІХИ ІТЕЛЬГІ

До ранку буран вдух. Лише легкий вітер гнав поверх твердого снігу поземок. Опівдні лижники прийшли в кошару, якою завідував старший чабан Ниязбай.

Кошара стояла на самому березі річки Кайракти. Весною ця річка буває дуже повноводною, бурхливою, в неї впадають струмки, що течуть з багатьох ущелин гори Жорга-Тау. Але за літо річище майже зовсім пересихає. Дно ріки заростає травою, шелюгою. Серед валунів і каміння виростає цілий гай — тугайник. В гаю водиться сила зайців, фазанів, куріпок, а полювати на них нема кому: адже на вівцефермі один лише мисливець — Ниязбай. А він із своєю гончою собакою Тази віддає перевагу полюванню на лисиць, які живуть на схилах гори.

Побачивши сокола в руках Сатжана, Ниязбай сказав:

— О, ви, виходить, на полювання збираєтесь! Добре діло. Вітер стихає, завтра, мабуть, буде гарна погода. Відпочиньте, а завтра я вас сам поведу...

— Тепер, Сатжан, твоя черга вести загін, — сказав Нариман.

— Вірно, хай Сатжан покаже, як полює знаменитий ітельгі! — закричали хлопці.

Увечері в будинок Ниязбая зібрались колгоспники. Сатжан читав уголос роман письменника Габідена Мустафіна «Мільйонер». З великою увагою слухали його колгоспники. А коли Сатжан закінчив, вони довго обговорювали прочитане.

— Скоро і наш колгосп буде мільйонером,— говорили всі.— Тільки для цього треба працювати ще краще.

...Рано-вранці юні лижники зібрались на полювання. Сатжан ніс у кошику за плечима сповитого ітельгі. Ниязбай їхав верхи. За ним ішов пес Тази. Під'їхали до гаю. Ниязбай показав лижникам пагорб, де будуть стояти вони з Сатжаном.

— А решта,— сказав він,— повинні гнати на нас зайців... Ниязбай і Сатжан вибрались на пагорб. Хлопчик розпеленав сокола і посадив його собі на руку. А лижники розсипались по гаю і з криком побігли вздовж річища. Від цього галасу, здавалося, прокинувся дрімотний тугайник. З куців вискочило кілька диких кіз.

Снігова курява знялася з-під їхніх ніг. Хлопці закричали ще гучніше. Кози мчали так швидко, що Капан навіть не встиг звести рушницю, щоб вистрелити. Ниязбай і той розгубився. Він аж ніяк не чекав, що дикі кози підійдуть так близько до житла. Ось кози опинились біля Сатжана і Ниязбая. Побачивши мисливців, перелякані тварини вибігли з річища і помчали до найближчого хребта. Але тут в небо знявся ітельгі. Спочатку він летів низько. Потім піднявся вгору і, каменем упавши з висоти, вп'явся кігтями в голову одній козі. Борючись за життя, коза продовжувала бігти, кружляючи на одному місці. Ітельгі не відривав кігтів і тільки змахував крилами.

Сатжан і Капан одночасно підбігли до знесиленої кози. Капан схопив козу за ногу. Вона впала у сніг. Тоді Сатжан розтулив кігті ітельгі і посадив його на руку. Тут наспіли інші лижники.

— Давно вже кози не спускались до нашого тугайника,— зауважив Ниязбай.— Зараз у полі сніг надто глибокий, зверху він затвердів, а тут трава була висока і сніг крихкий — тому вони й прийшли сюди.

— Ви все про кіз говорите, а от що ви скажете про ітельгі? — запитав Капан.

— Та що ж тут говорити? Молодець Сатжан, доброго птаха виховав! Про таких, як він, і в пісні співають: «Хто хоче, той доб'ється!» Е, діти, беріть з нього приклад. Вчіться, набувайте знань. В щасливий час ви живете.

ЩО ОЗНАЧАЛИ ТАЄМНИЧІ НАПИСИ

Наближались екзамени. Сатжан цілий рік вчився добре і тепер, що б там не було, вирішив закінчити навчання з відмінними оцінками. Тому хлопчик цілком поринув у свої заняття. Після зимових канікул він жодного разу не був на полюванні. Товариші часто підбивали його пополювати. Але ітельгі за зиму розжирів, і, щоб підготувати його, треба було згаяти багато часу. А час був дорогий.

...Сьогодні Сатжан пішов до школи раніш, ніж завжди. Був теплий, сонячний день. На вулиці раз у раз зустрічалися знайомі, з кожним треба було привітатися, перекинутися словом. І дорога до школи пройшла непомітно.

Вулицею, що вела до школи, швидко мчала легкова машина. Сатжан зупинився, щоб пропустити її. Але, порівнявшись з ним, машина загальмувала. В ній сиділо троє незнайомих людей.

— Як проїхати до райвиконкому? — запитав шофер, трохи відчинивши дверці.

Сатжан показав на красивий будинок, що стояв неподалік.

«Мабуть, хтось з області приїхав», подумав Сатжан і попрямував до школи.

Після третього уроку Сатжана викликали до директора.

— Ось наш Сатжан, — сказав директор школи худорлявому чоловікові з гострою борідкою, який сидів у кріслі.

Сатжан впізнав у ньому одного з тих, що ранком їхали у машині. Гість підвівся з крісла і подав хлопчикові руку.

— Сідай, Сатжан, — промовив директор і показав на крісло проти гостя. — Ось, Петро Володимирович приїхав із Алма-Ата. Він хоче з тобою поговорити.

Сатжан здивовано дивився на гостя. Порившись у своєму портфелі, той дістав папку і почав перегортати папери.

— В Академії наук розшифрували написи, які ви надіслали нам, — сказав гість. — Виявляється, в цих місцях розташоване родовище рідкісних металів. Тому наш Науково-дослідний інститут геології зацікавився скелею. Чи не могли б ви провести нас туди?

— А як же з навчанням? — спитав Сатжан і подивився на директора.

— Завтра якраз вихідний день, — зауважив гість. — А в понеділок ранком ми повернемося.

— Тоді Сатжан, звичайно, поїде з вами. Можете на нього розраховувати, — сказав директор.

З кабінету Сатжан вийшов радісний. Товариші чекали його в коридорі. Він повідомив, що їде з науковими працівниками з Алма-Ата на «скелю з написом».

* * *

До скелі вони приїхали рано-вранці. Машину залишили біля входу в ущелину, а самі пішли пішки. Знайомою стежкою Сатжан провів своїх нових друзів до скелі.

— Написи знаходяться он там, — показав хлопчик на рівню стіну скелі. — Туди важко піднятися.

— Нічого, піднімемося, — сказав Петро Володимирович. — Тільки спочатку подивимось, чи немає чого внизу. — І, показуючи на ледве помітні ямки, порослі травою і кущами, він звернувся до присутніх: — Дивіться! Схоже на те, що тут колись були розробки!

— Можливо, ваша правда, — зауважив один з геологів. — Тільки, мабуть, це було давно... Він підняв кілька камінців і почав їх розглядати.

Третій з прибулих дістав з сумки папір, олівець і заходився креслити план місцевості. А Петро Володимирович з Сатжаном почали підніматися на скелю. Коли дісталися до виступу біля рівної стіни, Сатжан сказав:

— Ось вони, написи! А гніздо мого ітельгі отам. Туди без аркана не злізти!

— Ітельгі? Хто це? — Петро Володимирович здивовано глянув на хлопчика.

Сатжан згадав, що Петро Володимирович нічого не знає про птаха. Він зніяковіло пояснив:

— Це я тут дістав
пташеня сокола. Коли по-
вернемось назад, я покажу
його вам.

Петро Володимирович



оглянув написи. Потім він дістав з сумки молоточок, почав відколювати в різних місцях скелі куски каменю і розглядати їх крізь лупу. Сатжан стояв поруч з ним і не знав, чим зайнятися. Петро Володимирович помітив це і подав хлопчику бінокль.

Сатжан почав уважно оглядати місцевість. Він побачив свій аул, клуб, електростанцію, МТС, тваринницьку ферму. Он мчить по дорозі автомобіль. Трактор працює на полі... Як на долоні бачив хлопчик рідні місця. Тут провів усе своє життя покійний батько Сатжана. Тут першим в аулі подав він заяву про вступ до колгоспу. Тут на початку першої п'ятирічки народився і сам Сатжан. І не випадково носить він це ім'я. Адже «Сатжан» казахською мовою означає: «до успіху». Збулися мрії його батька. П'ятирічки принесли народові великі, небувалі успіхи.

«Багатий наш край,— думав Сатжан.— А тепер буде ще багатшим. Адже його багатства не тільки на поверхні землі, але і в надрах.

Тепер почнуться розробки, побудують залізницю, прийдуть паровози, виросте нове місто... Треба багато нових спеціалістів, щоб розробити багатства нашого краю. Закінчу десятирічку,— вирішив Сатжан,— піду вчитися в Гірничо-металургійний інститут...»

— Ну, товаришу Сатжан, можна спускатися вниз,— сказав Петро Володимирович.

Сатжану здалось, що він прокинувся. Геологи закінчили огляд скелі, об'їхали місцевість. Тільки ввечері повернулися вони на тваринницьку ферму. Ночувати вирішили в юрті матері Сатжана. Зейне постаралась якнайкраще прийняти дорогих гостей свого сина.

Сатжан показав гостям ітельгі і розповів його історію. Коли сіли за стіл, Петро Володимирович запитав хлопчика, як він вчиться і куди думає йти після закінчення школи.

— Я вирішив поступити в Гірничо-металургійний інститут,— сказав Сатжан.

— Молодець, вірно вирішив! — похвалив його Петро Володимирович. І, звернувшись до Зейне, сказав: — З нього вийде справжній інженер. А ми допоможемо йому в цьому.

— Спасибі за хороші слова! — сказала зворушена Зейне.

А потім додала про себе: «Спасибі рідній Комуністичній партії і урядові, що дали щасливе життя нам і нашим дітям!»



ДЛЯ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Редактор *З. Г. Туранська*
Художній редактор *Г. Ф. Мороз*
Технічний редактор *П. Т. Вишняк*
Коректор *Л. Н. Фесечко*

Бегалин Сапаргали. Сатжан. Повесть
(На українском языкє)

Здано на виробництво 4. XI. 1957 р. Підписано до
друку 12. II. 1958 р. Формат 70 × 92¹/₁₆. Фіз. друк.
арк. 2,75. Умови друк. арк. 3,22. Обл.-вид. арк. 2,26.
Тираж 45 000. Зам. № 912. Ціна 85 коп.
Дитвидав УРСР. Київ, Кірова, 1.

Друко-хромолітографія «Атлас» Головвидаву
Міністерства культури УРСР. Львів, Зелена, 20.

Ціна 85 коп.